

Toekomst voor de sociaal-democratie

De PvdA is inmiddels zeventig jaar oud, maar staat er getuige de opiniepeilingen en laatste verkiezingsuitslagen beroerd voor. Over de oorzaken daarvan valt veel te zeggen, maar tegelijk is de noodzaak van de sociaal-democratie groter dan ooit.

RUUD KOOLE

Redacteur S&D en hoogleraar politieke wetenschappen aan de Universiteit van Leiden

De sociaal-democratie, zeker die in de naoorlogse variant, heeft steeds de emancipatie van en de solidariteit tussen mensen als kernwaarden gehad. De ontplooiing van elk individu, ongeacht afkomst, was een belangrijk doel, dat bovendien alleen kon worden bereikt als ook de gemeenschap waarin dat individu zich bevond zou bloeien. Direct bij de oprichting van de PvdA werd dat samengevat in de leuze van het ‘personalistisch socialisme’.

Die kernwaarden van emancipatie en solidariteit zijn altijd gebleven, ook al werden door Wim Kok in de jaren negentig enkele, zijns inziens overbodige ideologische veren afgeschud. Deze kernwaarden vormen het hart van haar gedachtegoed en hebben nog niets verloren aan waarde. De groeiende vermogensongelijkheid en dreigende tweedeling tussen hoog- en laagopgeleiden laten bijvoorbeeld zien dat sociale rechtvaardigheid en ‘verheffing’ bij uitstek actuele waarden zijn, al zouden we voor de laatste term nu een ander woord gebruiken.

Die combinatie van emancipatie en solidariteit stelde de sociaal-democratie bovendien in staat verschillende groepen aan zich te bin-

den. De sociaal-liberale richting legt meer de nadruk op individuele ontplooiing; klassieke sociaal-democraten meer op georganiseerde solidariteit. Het evenwicht daartussen bepaalde het belang en in hoge mate ook het succes van de sociaal-democratie.

Uit de bocht gevlogen

Maar intussen is de samenleving grondig veranderd. Zo is in de naoorlogse periode de arbeidsklasse in omvang gekrompen, terwijl de middenklasse navenant groeide. Dat was schakelen voor de sociaal-democratie. In Nederland lukte dat aanvankelijk heel goed. In de jaren zeventig wist de PvdA – zij het met vallen en opstaan – een belangrijk deel van de opkomende middenklasse aan zich te binden, zonder de arbeiders van zich af te stoten.

Maar vanaf de jaren tachtig ging dat moeizamer, zeker toen in de jaren negentig gekozen werd voor de Derde Weg, ook in Nederland. Het goede van de Derde Weg was dat deze probeerde het sociaal-democratisch beleid aan te passen aan de veranderende maatschappelijke omstandigheden. Maar het

Ruud Koole *Toekomst voor de sociaal-democratie*

idee sloeg door toen het – onder invloed van het neoliberalisme – vergat dat de sociaal-democratie naast een door idealen gedreven beweging ook altijd een tegenhanger moet zijn van ongewenste maatschappelijke ontwikkelingen.

Het is één ding om de werkelijkheid niet te ontkennen, maar het is iets anders om die werkelijkheid zonder meer als uitgangspunt te nemen. Soms moet er stevig worden ‘tegengehangen’; moeten maatschappelijke krachten worden getemd om sociaal ongewenste situaties tegen te gaan. De ouderwetse ‘breidelings van het kapitalisme’. Dat verzuimde de Derde Weg.

De ouderwetse breideling van het kapitalisme verdween met de Derde Weg

In plaats daarvan werd er gedereguleerd en geprivatiseerd; werd globalisering omarmd en de daarbij behorende kosmopolitische levensstijl geadoreerd. ‘Making globalisation work for the poor’, heette het bij Labour. Meer marktwerking zou een ‘win-win’-resultaat opleveren. De sociaal-liberalen binnen de sociaal-democratie voelden zich er wel bij en domineerden de partijtoppen. Keuzevrijheid voor ‘empowered’ individuen kwam voorop te staan; aandacht voor het feit dat sommige mensen nu eenmaal wat steun en bescherming van de gemeenschap nodig hebben om mee te kunnen komen, raakte op de achtergrond.

Verondersteld werd dat het einde van klassentegenstellingen nabij was. In Engeland, waar dit verschijnsel zich het sterkst voordeed, wilde Tony Blair ‘class out of politics’ halen, en riep John Prescott in 1997: ‘We are all middle class now’. De traditionele volkspartij, waarin verschillende lagen van de bevolking

(ook wel klassen genoemd) binnen één partij verenigd zijn, verloor haar glans. Want de overbrugging van klassentegenstellingen was immers niet meer nodig?

De boze burger

Inmiddels weten we beter. In Engeland verschijnt binnenkort een grondige studie van Tilly en Evans met als titel ‘The new class war’.¹ Klassentegenstellingen bestaan nog steeds. De groeiende tweedeling tussen hoog- en laagopgeleiden versterkt die nog eens. Maar anders dan vroeger wordt de nieuwe klassenstrijd niet door de werkende klasse gevoerd, maar tegen die klasse. Vroeger waren de klassentegenstellingen aanzienlijk, maar was de arbeidersklasse nog relatief groot. Er bestond een kloof met de rijken, maar de wetenschap dat de arbeiders met velen waren maakte die draaglijk. Gedeelde ellende is nog steeds ellende, maar knaagt minder aan je zelfrespect als je weet dat je lot door zoveel mensen wordt gedeeld.

Met de krimp van de arbeidersklasse werd het gevoel van isolement versterkt. Beleid leek vooral tegen de lagere inkomensgroepen gericht. Vanuit het op zich begrijpelijke idee dat mensen moeten worden gestimuleerd om te participeren in de samenleving, ontstond al gauw een atmosfeer van uitkeringsgerechtigden als profiteurs, van werklozen als losers; succes is immers ‘een keuze’! Laagbetaalden voelden zich steeds meer maatschappelijk geïsoleerd, waardoor de relatieve deprivatie steeds minder makkelijk werd geaccepteerd. De boze burger deed zijn intrede.

De studie van Tilly en Evans gaat over de Britse situatie, waar de tegenstellingen vanouds scherper zijn dan bijvoorbeeld in Nederland. Toch geeft het een ontwikkeling aan die zich ook bij ons voordoet. Bovendien plegen PvdA-leiders zich de laatste decennia te laven aan ideeën uit Britse sociaal-democratische denktanks en is het alleen al daarom interessant de ontwikkeling in het Verenigd Koninkrijk met aandacht te volgen.

Ruud Koole *Toekomst voor de sociaal-democratie*

PvdA en de middenklasse

Zoals gezegd kon de geringere omvang van de werkende klasse voor sociaal-democratische partijen electoraal worden gecompenseerd door de groeiende middenklasse. De oriëntatie van partijen verschoof daardoor steeds meer in het voordeel van die middenklasse, zeker bij de partijtoppen. Waar eerdere politici vaak uit eenvoudige milieus afkomstig waren en zich in ieder geval met de arbeidersklasse moesten verstaan, omdat daar de meeste kiezers zaten, hebben de professionele politici de laatste decennia vaak zelf een middenklassenachtergrond, en behoort de grootste groep kiezers nu ook tot de middenklasse.

Zo dreigden de partijtoppen niet alleen van de klassieke arbeidersachterban te vervreemden, maar ook van het bij de sociaal-democratie horende kenmerk van een beweging die opkomt voor werkgelegenheid, sociale rechtvaardigheid en bestaanszekerheid voor mensen met een kleine beurs. De arbeidersklasse haakte daarom voor een belangrijk deel af.

De electorale compensatie door de middenklasse is de laatste jaren echter steeds meer onder druk komen te staan, omdat de groep van met name de lagere middeninkomens nu ook aan het krimpen is. Automatisering van arbeidsprocessen raakt die middengroepen het hardst, ook in Nederland. Het schoonmaken van een huis of het verlenen van juridisch advies kun je niet gemakkelijk aan robots of computers overlaten, maar vele administratieve taken wel. En dat gebeurt de laatste jaren dan ook massaal.

De bestaanszekerheid van die middenklasse is in het geding. De middenklasse was jarenlang de weg van sociale mobiliteit: kinderen hadden het beter dan hun ouders en die ouders waren daar trots op. Nu komen we steeds meer in een situatie dat kinderen het minder hebben dan hun ouders. En daar is niemand gelukkig mee.

Voorwaar een kans voor sociaal-democratische partijen om hun bestaansrecht te

bewijzen, zou je zeggen, ware het niet dat die partijen in de ogen van nogal wat kiezers hun eerdergenoemde kenmerk hebben laten verwateren en te weinig als tegenkracht van onwenselijke maatschappelijke ontwikkelingen hebben opgetreden. Zijn de sociaal-democratische partijen nog wel de kampioenen van het streven naar bestaanszekerheid? Omdat daarover twijfel is ontstaan, mede door toedoen van sociaal-democraten zelf, is het niet eenvoudig om die middenklasse aan zich te blijven binden. Waar de sociaal-democratie haar bestaansrecht ontleent aan het organiseren van de solidariteit tussen arbeidersklasse en middenklasse, dreigt zij nu de steun van beide te verliezen.

Brugfunctie: noodzakelijker en lastiger dan ooit

Een zwarte toekomst voor de sociaal-democratie dus? Niet per se. De noodzaak van de sociaal-democratie is actueler dan ooit: de vermogensaanwas is groter dan ooit tevoren, weten wij sinds Piketty; de bestaansonzekerheid is door allerlei maatschappelijke ontwikkelingen toegenomen; tweedeling van de samenleving dreigt langs verschillende scheidslijnen. De klassieke idealen van emancipatie en solidariteit zijn daarom hoogst actueel.

Wil de sociaal-democratie haar electorale positie versterken, dan dient het evenwicht daartussen wel te worden hersteld. Kiezers zullen haar weer moeten herkennen als de beweging die — op basis van creatieve ideeën — bestaanszekerheid voor iedereen via georganiseerde sociale zekerheid dichterbij brengt en die de solidariteit tussen middenklasse en arbeidersklasse probeert te organiseren.

Het definitief opgeven van de geslonken arbeidersklasse als achterban en het zich uitsluitend richten op de middenklasse is geen optie. Daarmee zou de sociaal-democratie haar 'unique selling point' opgeven: partijen die zich richten op de middenklasse zijn er al genoeg. Zich alleen richten op de geslonken arbeiders-

Ruud Koole *Toekomst voor de sociaal-democratie*

klasse is alleen al numeriek een doodlopend pad. Juist in de brugfunctie tussen lagere en middenklasse en tussen hoog- en laagopgeleiden ligt ook in de toekomst het bestaansrecht van de sociaal-democratie.

Eenvoudig is dat niet. Zo denken lager opgeleiden over verschillende kwesties duidelijk anders dan hoogopgeleiden. Over de Europese Unie en over de integratie van minderheden, bijvoorbeeld. Toch moet niet worden uitgesloten dat een sociaal-democratische partij die overtuigend optreedt op de klassieke thema's van werkgelegenheid, bestaanszekerheid en sociale rechtvaardigheid ook kiezers naar zich toe weet te trekken die op thema's als de Europese Unie en integratie van minderheden een slag anders denken dan de partij. Geen enkele kiezer is het voor 100% eens met alle standpunten van een partij.

Daarbij is het dan wel noodzakelijk dat die klassieke thema's prominent op de politieke agenda staan en dat de sociaal-democratische partijen geloofwaardig en krachtig overkomen. Dat kan alleen als zij zich ook manifesteren als een duidelijke tegenkracht tegen ongewenste ontwikkelingen en tegen politieke partijen die deze ontwikkelingen al te gemakkelijk accepteren of juist verwelkomen.

Dat geldt ook voor de PvdA. Compromissen zullen altijd nodig zijn, maar mogen niet ten koste gaan van de geloofwaardigheid als sociaal-democratische partij. De hierboven genoemde peilingen geven aan dat hier nog veel werk te verzetten is.

J.A.A. van Doorn

In 1993, bijna een kwart eeuw geleden, schreef ik in *S&D* een artikel met als titel 'De ondergang van de sociaal-democratie?'. Met een vraagteken. De conclusie was dat die ondergang zeker niet onvermijdelijk was.² Dat zou ik vandaag opnieuw willen zeggen.

Ik sluit af met het citaat dat ik destijds ook gebruikte. Het is van de socioloog J.A.A. van Doorn, evident geen sociaal-democraat, maar dat maakt zijn uitspraak niet minder behartigenswaardig. Hij sprak in 1992 over versnelde concentratiebewegingen in onder meer de industrie, de agrarische productie, de gezondheidszorg, het onderwijs en het bankwezen, en pleitte voor het organiseren van tegenmacht:

'De sociaal-democratie zal alleen kunnen overleven indien zij op deze uitdagingen antwoorden weet te vinden. Het is dan wel zaak dat zij niet haar eigen tradities te grabbel gooit. [...] Naast de vele activiteiten die aan de markt kunnen of zelfs moeten worden overgelaten, zijn er eveneens vele die niet zonder de protectie van de overheid in stand kunnen blijven. Niet alles wat waardevol is, is betaalbaar; niet alles dat te koop wordt aangeboden, is van waarde'.³

En zo is het. Nog steeds.

Dit artikel is een bewerking van de inleiding die Ruud Koole gaf tijdens het symposium 'De waarde van de sociaaldemocratie' van het profileringsgebied 'Political Legitimacy' van de Universiteit Leiden op 5 februari 2016.

Noten

1 G. Evans & J. Tilley (2015), 'The new class war: Excluding the working class in 21st-century

Britain', in: *Juncture*, 2015, 4.
2 R.A. Koole (1993), 'De ondergang van de sociaal-democratie? De PvdA in vergelijkend en historisch perspectief', in:

S&D 1993, 7/8, pp. 290-304.
3 J.A.A. van Doorn (21 maart 1992), 'Het socialisme als kameleon', in: *de Volkskrant*.